

mål+²mæle

Bolden er rund,

og kampen varer 90 minutter. Læs dette nummers første artikel, og find ud af, hvor dette aktuelle visdomsord stammer fra. Tre sprogforskere skriver om den sproglige side af fodbold.

Side 4

Hvortil kommer at ...

Sådan kan man stadig udtrykke sig i formel stil. Men den moderne pendant *plus* at har vundet stærkt frem siden vi første gang omtalte den i *Mål og Mæle* i 1976. I dag er det helt almindeligt at sige og skrive sætninger som "Vores nye hus har gulvvarme. Plus at der er fuld kælder". Jens Nørgård-Sørensen skriver om det nye bindeled i dansk.

Side 12

Frem og tilbage mellem dialekt og rigsmål

Hvad kan få en dialekttalende til at skifte til rigsmål og fx sige "sønderjysk" i stedet for "synnejysk"? Og hvornår skifter den talende så tilbage igen? Det har en dialektforsker undersøgt blandt drevne dialekttalende.

Side 17

Vi har mange flere låneord fra fransk end fra engelsk

Vi lægger ikke mærke til alle de franske låneord i dansk, fx *bøf*, *avis*, og *teater*, fordi mange af dem er blevet fordanskede med tiden. Men ordene er der og fortæller historie om en periode med en omfattende fransk kulturimport.

Læs oversigten side 22

Kak you snakka?

Sådan kunne et spørgsmål lyde når russiske landmænd og norske sømænd talte sammen på russensorsk, et såkaldt pidginsprog. Lingvisten Peter Bakker giver dette og mange andre eksempler på hvad sprogkontakt kan føre til – og overvejer konsekvenserne for prins Christian.

Læs side 28

Sprogligheder 2

Mål! - Gol! - Tor! 4

Plus at det er rart at hænge ud med nogle på sin egen alder! 12

Så måje synnejysk snakke vi jo helle it jo 17

Fra salon til café 22

Blandingssprog 28

Undskyld! 32

Vores vision er, at mange talenter kommer til Danmark, bliver nogle år, og rejser igen. De skal ikke være afhængige af at kunne dansk.

Marianne Jelved,
citeret i Politiken
19. september 2005

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Holger Juul
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S

? Incitamang

Jeg hørte forleden på tv to yngre, velfunderede journalister udtale ordet *incitament* med endelyden "mang". Jeg, årgang 1926, har altid udtalt ordet med endelyden "ment". Findes der udtaleregler for ord med denne endelse?

Helga Bonnis,
 Kolding

! Nej, der er ingen egentlig sproglig regel for udtalen af den fremmede endelse *-ment*. Det kunne man egentlig godt have forestillet sig: fordelingen af *-mang/-mænt* bestemt af foregående konsonant, tryk, bøjning osv.

Men det drejer sig bare om hvor ordene kommer fra. Har vi dem fra fransk, er udtalen *-mang*: *ræsonne-*

ment, jugement, reglement, engagement.

Har vi ordet direkte fra latin eller, som det nok er det normale, over tysk, er udtalen *-mænt*, oven i købet med stød: *regiment, firmament, argument, incitament.*

Endelig har vi nogle nyere lån fra engelsk, og her lægger vi os tæt op ad den engelske udtale, altså *-mænt* eller endnu bedre *-mnt*: *entertainment, settlement, commitment, employment.*

Ordet *parlament* er så gammelt et lån at det har fået udtale som tysk/latinske ord i dansk. Det er muligvis ikke nødvendigt at regne med at vi har fået ordet via engelsk, og så passer regnskabet.

Det kan i de fleste tilfælde ikke ses på stavemåden om et *ment*-ord kommer fra fransk eller tysk/latin. Så kan man komme i tvivl om udtalen når det gælder sjældnere ord, og på den måde opstår fx *incitamang* med en udtale som falder uden for normen.

EH

? Særskrivning

Jeg har tegnet abonnement på Mål og Mæle. Det burde jeg have gjort for længe siden, for det er interessant og lærerigt.

I artiklen om særskrivning af sammensatte ord omtales strukturparallelisme. Her er et eksempel fra dagsordenen til generalforsamlingen i en ejerforening, som jeg er medlem af:

3. Forelæggelse af regnskab v. kassereren

De sidste 6 år, hvor jeg har været med, har punktet set sådan ud (ikke ved kassereren). Gad vidst, om vi er mange, der bare ikke siger noget. På den anden side står det i vedtægterne, at præcis dette punkt skal være med.

Jeg har bemærket, at selv sprogfolk på universitetet roder rundt med *ligesom* contra *lige som* og *ligeså* contra *lige så*. I artiklen skriver Elbro *ligeså* et par gange. Burde han ikke have lavet sær skrivning?

Jeg studsede også over "400-meterløber". Bør det ikke skrives *400-meter-løber*?
Ib Axelsen

! "Kassereren" for *kassereren* er et godt eksempel på en forenkling af en strukturparallelisme. Jørn Lund har behandlet dem i artiklen "Egernerne, søskendene og de mangede uhyrer. Om strukturparallelisme". *Nyt fra Sprogævnet*, 1985, nr. 2, s. 1-3.

Du har ret i, at Retskrivningsordbogen har *lige så* (ofte udtalt "lisså" med kort "i") i to ord, når der følger noget efter, typisk et adjektiv, *lige så godt*, *lige så økonomisk*, *lige så vildt*. Derimod skal man skrive at *gøre ligeså* (med langt "i" og rigtig å-lyd) i ét ord. Her har jeg altså brudt med Retskrivningsordbogens stavning af det konkrete ord, men fulgt Retskrivningsordbogens hovedregel om sammenskrivning.

Du har også ret i, at der skal to bindestreger i *400-meter-løber*. Det fremgår af Retskrivningsordbogens § 63 stk 7(a) sidste del: "Der sættes bindestreg mellem sammensætningens dele hvis

første- eller sidsteleddet selv indeholder en bindestreg: *drive-in-biograf*, *walkie-talkie-udstyr*, *cha-cha-cha-melodi*, *mave-tarm-kanalen* ..." Den regel var jeg ikke opmærksom på. Man skal dog skrive *firehunderedemeterløber* uden bindestreger, hvis man ikke bruger tal. Så med denne sproglighed nåede du forfatterens sammenskrivningsgrænse.

CE

! Amen - sådan

Apropos et godt dansk ord der tidligere har været behandlet i Mål og Mæle. Sidste gang jeg med en latin-klasse læste en nytestamentlig tekst, kom vi selvfølgelig ind på kirkesprog, og jeg bad i den forbindelse om en dansk oversættelse af det gode internationale ord *amen*. En elev foreslog *sådan* (med tryk på sidste stavelse), og den oversættelse kan jeg egentlig godt lide (helt bortset fra at den også er rigtig). Forslaget har ingen copy-right.

Ivar Engel Jensen
Hjørring

Mål! – Gol! – Tor!

– om fodboldsprog

VM i fodbold er over os, der er dømt bold. Den ældgamle sport kendes over hele verden, elskes af mange og hades af andre. Under alle omstændigheder er det sportsgrenen over dem alle, som det tyske udtryk "König Fußball" ('Kong Fodbold') markerer. Ligesom sproget kan den nedbryde barrierer og opbygge nye: Vi minder om den danske roliganbevægelse, "Fodboldkrigen" mellem El Salvador og Honduras i 1969, Tottis spytteri på Christian Poulsen i 0-0-kampen mod Italien ved EM i 2004 og hooliganisme-fænomenet.

Vi vil her se nærmere på sammenhængen mellem fodbold og sprogvidenskab. Blandt andet vil vi fokusere på *navne* i sporten, på hvordan forskellige sprog har optaget fodboldens *tekniske termer*, på *metaforer* på og uden for banen, og endelig på fodboldens *bevingede ord*. Vi vil se på sprog og nationale varianter som svensk, islandsk, færøsk, nederlandsk, tysk, schweizisk tysk, britisk engelsk, italiensk, fransk, russisk, litauisk, vietnamesisk – og dansk.

Den Hvide Ballet: Fodbold og navne

Fodboldsporten kan udforskes af mange af lingvistikens discipliner. En af dem er *onomastikken*, navneforskningen. Man kan undersøge spillernes kæle- og øgenavne, fx *Kanon-Jon* (Jon Dahl Tomasson), *Sophus Krølben* (Sophus Nielsen), *Tømreren* (Henrik Pedersen), *Baronen* (Hans Aabech),

Der Kaiser (Franz Beckenbauer). Man kan se på klubbernes ditto, fx *Den Gule Fare*: AC Horsens, *Løverne*: FCK, *Änglarna*: IFK Göteborg, *Die Alte Dame* og *La Vecchia Signora* (begge: 'Den gamle dame'): hhv. Hertha BSC Berlin og Juventus Torino (det italienske kælenavn har i øvrigt lagt navn til en københavnsk restaurant), *Boeren* ('Bønderne'): PSV Eindhoven og *Das Weiße Ballet*: Bayern München (i en sæson med hvide spilledragter).

Der ligger også et materiale i de tusindvis af *officielle klubnavne*. Der er de halvkedelige forkortelser som *AGF* (Aarhus Gymnastikforening) og *OB* (Odense Boldklub) – som i øvrigt er ret typiske for dansk ved, at bynavnet er integreret i forkortelsen; i andre sprog skrives navnet ofte ud efter den, fx *VfB Stuttgart*, *AC Milan*, *AS Roma*, *FC Zürich*. Der er de nærmest juridisk klingende navne, der relaterer sig til klubbens grundlæggelsesår: *B1909*, *Schalke 04*, *B36* (Færøerne). Og så er der de mere sprudlende navne, der skal animere spillerne og skræmme modstanderne. Det er klubnavne som *Eintracht* ('sammenhold') *Frankfurt*, *Frem* (Valby), *Fortuna* ('held') *Düsseldorf*, *Juventus* ('ungdom') *Torino*, *Dinamo Kiev*, *Ajax* (en helt i Troja-krigen) *Amsterdam*, *Energie Cottbus*, *Lokomotive Leipzig*, den litauiske *Vilniaus Vėtra* ('storm'), og *Spartak Moskva* (første del refererer til slaveoprøreren *Spartacus* i Rom). I sidstnævnte klub-

navn er det ideologisk-revolutionære i front ligesom i *Røde Stjerne Beograd*. De (tidligere) kommunistiske og socialdemokratiske klubber står for mange af de "talende" og dynamiske navne, mens Schweiz byder på flippede navne som *Grasshopper-Club Zürich* og *BSC Young Boys* (Bern).

Sportens engelske betegnelse, *football*, er mærkeligt nok ikke motiveret af, at fodbold især spilles med fødderne, men af, at boldens diameter oprindeligt var en engelsk fod. En klassisk kilde til interkontinental forvirring er, at *football* i USA ikke betegner 'fodbold', men derimod 'American football', hvor den æggeformede bold både må kastes og bæres. Erstatningsglossen for 'fodbold' derovre er *soccer*, som stammer fra universitetsslang for *Association football* (i modsætning til det konkurrerende *Rugby football*). I den engelsksprogede verden taler man i øvrigt om en *soccer mom*, som er en hjemmegående middelklassehusmor, der satser mere på servicering af sin familie – herunder at køre sønnerne til fodbold – end på sin egen selvudvikling.

Kickerne og fodboldfrugten: Lån og oversættelse af fodboldtermer
Fodboldsproget er traditionelt engelsk. Det er fra det 19. århundredes England, sporten i sin moderne form stammer, det er derfor ikke mærkeligt, at mange sprog enten har overtaget de engelske ord og udtryk

direkte eller med mindre tilpasninger. Vi nævner i flæng russisk *futbolist* (футболист) 'fodboldspiller', italiensk *gol* ('mål', fra engelsk *goal*), schweizerhøjtysk *Goalie* ('målmand') og *Penalty* ('straffespark'), fransk *match* ('kamp'), dansk *offside*. Fodboldspillere omtales i Tyskland uformelt ofte som *Kicker* ('sparkere') – et ord, der ikke bruges i denne betydning i engelsk, det er en såkaldt pseudo-anglicisme. Ordene *foul* 'forseelse' og *fairplay* er udbredt i mange sprog, ligesom betegnelser som *golden goal* og *kickoff*. De engelske ord kan med tiden blive skiftet ud med hjemligt materiale, som det skete i litauisk med engelske lån som *corneris* og *penaltis*, der fra 1950'erne blev erstattet med *kampinis* og *baudinys* i forbindelse med sovjetiseringen af landet.

I engelsk er en *hooligan* ikke bare en fodboldbølle, men også en bølle i al almindelighed. Det er en *huligan* (хулиган) i øvrigt også i russisk. Da det danske ord *hooligan* blev indlånt fra engelsk, skete der samtidig en betydningsspecialisering. Det sker ofte, når ord lånes fra et sprog til et andet.

Det tyske *Schlachtenbummler* misforstås i Danmark ofte som udtryk for 'hooligans', men betegner ganske enkelt tilrejsende fodboldfans. Ordets historie begrundes den nu fredelige betydning: Under tidligere tiders "velordnede" krige, hvor enhederne rykkede frem i række og geled efter aftale, kunne civile tilskuere (*Schlachtenbummler*) nyde deres

dansk	(britisk) engelsk	schweizisk tysk	russisk	Fransk	tysk
fodbold ¹ (aktivitet)	football	Fussball	futbol	football	Fußball
fodbold ² (bold)	football		futbolnyj mjatj	ballon	
fodbold-spiller	player	Spieler	futbolist	joueur	Spieler
					Kicker
dommer	referee	Schiedsrichter	sudja, arbitr	arbitre	Schiedsrichter
mål ¹ (kasse)	goal	Tor	vorota	but	Tor
mål ² (resultat)		Goal	gol		
målmand	goalkeeper	Torhüter	vratar	gardien de but	Torwart, Torhüter
		Goalie, Keeper	golkiper		
score	score	ein Tor schiessen	sabit gol	marquer un but	ein Tor schießen
		skoren			
drible	dribble	dribbeln	vesti mjatj	dribbler	dribbeln
forseelse	foul	Foul	narusjenije	faute	Foul
offside	offside	Offside	ofsajd	(position de) hors-jeu	Abseits
straffespark	Penalty kick	Penalty	sjtrafnoj udar	coup de pied de réparation	Elfmeter, Strafstoß
			penalti	penalty	
frispark	free kick	Freistoss	svobodnyj udar	coup franc	Freistoß
angriber	forward	Stürmer	napada-justijij	attaquant	Stürmer
hjørnespark	corner	Comer	uglovoj (udar)	corner	Eckstoß, Ecke
		Eckball		coup de pied de coin	
spille fodbold	play football	Fussball spielen	igrat futbol	jouer au football	kicken
		tschutzen			Fußball spielen
kamp	game	Partie	matj	match	Spiel
halvleg, pause	break	'Halbzeit, Pause	pereryv	mi-temps	Halbzeit
hold	team	Mannschaft	komanda	équipe	Mannschaft
		Team			Team
linjedommer	linesman	Linienrichter	sudja na linii	arbitre assistant, juge de touche	Linienrichter
Fodboldbane	(football) field	Platz, Spielfeld	Futbolnoje polje	terrain de jeu, de football	Spielfeld
gult/rødt kort	yellow/red card	gelbe/rote Karte	sjoltaja/ krasnaja kartotjka	carton jaune/rouge	gelbe/rote Karte

svensk	italiensk	vietnemesisk	islandsk
fotboll	calcio	bóng đá	knattspýma, fótþolti, fótþoltaleikur
	pallone, sfera	quả bóng	(fót)þolti, knöttur
fotboll-spelare	giocatore, calciatore	cầu thủ	leikmaður, knattspýmu-maður
dommare	arbitro	người trọng tài	dómafi
mál(bur)	porta	khung thành	mark
	gol	gôn	
málvakt	portiere	người giữ gôn	markvörður
göra mál	segnare, fare (un) gol	sút gôn	skora
		đá vào gôn	
dribbla	dribblare	rẽ bóng	rekja (boltann)
fouli	scorretta, fallo	không đúng luật	(leik-)brot
offside	fuori gioco	việt vị	rangstaða
straffspark	calcio di rigore	phạt đền	vitaspýma, víti
frispark	calcio di punizione	quả đá phạt	aukaspýma, (frispark)
anfaller	attaccante	tiền đạo	sóknamaður
höma	corner	cú phạt góc	hornspýma
	calcio d'angolo		
spela fotboll	giocare a calcio	đá bóng	vera í knattspýmu, leika leik
match	gioco, partita	trận bóng	leikur
Halvtíð (-spaus)	riposo	giải lao	hálfleikur
lag	squadra	đội bóng	lið
assisterende dommare	assistente d'arbitro, guarda-linee, segnalinee	trọng tài biên	línuvörður
(fotbolls-) plan	terreno, campo da gioco, campo di calcio	sân bóng đá	(knattspýma-, fótþolta-) völlum
gultrött kort	cartellino giallo/rosso	thẻ vàng/đỏ	gultraut spjald

medbragte frokost i sikkerhed på en bakketop. Når det tyske ord misforstås, skyldes det formentlig, at det for danskere lyder noget drabeligt, og *Schlachten*- refererer da også til de omtalte slag. Men *bummeln* kan næsten ikke blive fredeligere, for det betyder at 'slentre'.

Vi har lavet en lille undersøgelse af nogle udvalgte sprogs tendens til henholdsvis at indlåne engelske fodboldtermer og oversætte dem. I skemaet på side 6-7 er sprogene placeret fra venstre mod højre i rækkefølge efter faldende brug af engelske termer. Af hensyn til overskueligheden er dansk placeret helt til venstre; det burde stå mellem italiensk og vietnamesisk – som et fodboldmæssigt ret engelskfjendtligt sprog! Direkte indlånte engelske termer er i skemaet fremhævet med grå baggrund. Russiske ord, der normalt skrives med det kyrilliske alfabet, er i skemaet gengivet med latinske bogstaver. Skemaet indeholder måske ikke altid den eneste mulige form, for i fodbold er synonymer hyppige, som det også fremgår her. Men det viser nok nogle tendenser.

Tilsyneladende har schweizisk tysk og russisk det mest "angliciserede" fodboldvokabular. Herefter følger fransk, tysk (i Tyskland), svensk, italiensk, dansk og vietnamesisk. Islandsk er det mest fodboldengelsk-puritanske af de undersøgte sprog.

Hvad tabellen også viser, er, at sprog „skærer“ fodbolduniverset forskelligt. Det danske ord *fodbold* betegner både spillet og selve den bold,

man spiller med. Det samme gælder *mål*, som også har to betydninger, en abstrakt og en konkret. Andre sprog (fx italiensk, vietnamesisk, russisk) deler dem på udtrykssiden op i hver to former, svarende til betydningerne 'mål(kasse)' og 'mål(resultat)' henholdsvis 'fodbold(bold)' og 'fodbold(spil)'. Det vil sige, at konkrete ting og abstrakte begreber splittes ud.

Det er ikke så mange fodboldfænomener, der ikke i ét eller flere af sprogene i skemaet betegnes med direkte lån fra engelsk. Et eksempel er dog 'gult/rødt kort' – hvor russisk og italiensk i øvrigt med en diminutiv (formindskelsesform) markerer, at der er tale om et lille stykke pap (eller plastic).

Visse sprog er ret tilbageholdende med at indlåne engelske fodboldord, bl.a. islandsk og vietnamesisk. I Island har man en officiel puristisk ("sprogrensende") sprogpolitik, mens vietnamesisk af rent sprogligt-lydlige grunde kun i lille udstrækning optager fremmedord. Et sjældent eksempel, *gôn* (af engelsk *goal* 'mål'), viser nok også hvorfor: Visse konsonant(kombinationer) er i bestemte positioner uforenelige med de lokale lydregler, jf. også ordet *napalm*, som i Vietnam kom til at hedde *na pan*. Fodbold kaldes i vietnamesisk bl.a. *bóng đá* ('bold-sparke'), og målet hedder *khung thành*, som direkte oversat betyder 'succes-ramme'. Bolden hedder *qua bóng*. Det er anden del, som er selve bolden, mens *qua* er en grammatisk markør, der egentlig betyder 'frugt', men som også placeres foran de fleste (halv)runde ting (bl.a. bomber, hjerter og æg). Vender man

rækkefølgen af *bóng dá*, får man betegnelsen for aktiviteten fodbold.

I islandsk er det en mere bevidst undvigelse af engelske ord, der er årsag til nydannelser. Ganske vist har man det gennemskuelige *fótbolti*, men den forrygende erstatningsglose *knattspyrna* (som ordret betyder 'boldsparke', ganske som vietnamesisk *bóng đá*) synes i dag mindst lige så udbredt.

Det italienske ord for 'fodbold' er *calcio*. Det betyder egentlig *spark* (af verbet *calcicare* 'sparke'), som det også ses af de mange sammensætninger med *calcio*- i skemaet, fx *calcio di punizione*, der snyder lidt: Det betyder ikke 'straffe-' (jf. eng. *punish*), men derimod 'frispark'.

Dommeren hedder på engelsk *referee*, et ord, man i dansk bruger i fx badminton og tennis, men ikke i fodbold. På fransk og italiensk hedder dommeren henholdsvis *arbitre* og *arbitro* (jf. det danske fremmedord *arbitrær* om vilkårlige beslutninger!). På tysk skelner man mellem en juridisk *Richter* og en fodbold-*Schiedsrichter* (også i kortformen: *Schiri*). Mange udlændinge vil nok synes, det er mærkeligt, at vi på dansk ikke skelner udtryksmæssigt mellem en dommer i sport og i jura. Men det gør russerne faktisk heller ikke med betegnelsen *sudja* (судья), derimod bruges synonymet *arbitr* (арбитр) kun i sport.

Verbet *score* er i dansk indlånt direkte og bruges også i ikke-fodbold-sammenhæng om (primært seksuelle) erobringer. Det er også blevet et produktivt førsteled i en lang række substantiviske sammensætninger, fx *scorekarl*, *scoretrick*, *scorereplik*,

og kan formentlig forbindes med en hvilken som helst tøjgenstand. Fx kan *scorejakke*, *scorebukser*, *scorebriller* og *scorestøvler* dokumenteres. Men andre sprog kender ikke dette verbum. På tysk siger man *ein Tor schießen*, svenskerne *gör mål*, og franskmændene *markerer dem*. På dansk kan man naturligvis også *lave mål*.

Turneringen om verdensmesterskabet hedder officielt *FIFA World Cup*. *FIFA* er det internationale fodboldforbund, og trods den engelske dominans i fodboldsproget er forkortelsen fransk og står for *Fédération Internationale de Football Association*.

Cup i *World Cup* betyder 'kop, bæger, pokal'. Ved en betydningsglidning er *cup* også kommet til at betegne en kamp eller en turnering, hvor man spiller om en pokal. I flere sprog er navnet *World Cup* indlånt direkte eller i oversat form. Det gælder bl.a. svensk *världscup*, men i Sverige kaldes turneringen dog som regel *footbolls-VM* eller *VM i fotboll*. I nederlandsk kaldes VM-turneringen *de Wereldbeker*, altså „verdensbægeret“, en anden betegnelse er *wereldkampioenschap*. I italiensk og fransk bruges de forkortede former (såkaldte *ellipser*) i *mondiali* og *le mondial*, hvor det er den adjektiviske del, med betydningen 'verden(s-)', som betegner helheden 'fodboldverdensmesterskab'.

Rene lagner:

Metaforer og fodboldsprog

Fodboldsproget er fuldt af metaforer. Man kan skelne mellem metaforer på og uden for banen. På banen kendes udtryk som engelsk *bury* ('begrave') *the ball* om at hamre bolden hårdt ind i nettet, og *a clean sheet* ('rent lagen'), når modstanderen ikke har scoret mod én. I dansk gælder det derimod for målmanden om at *holde buret rent*. *Buret*, som på dansk er en metafor, er det ikke på svensk, hvor målet simpelthen hedder *målburet*. Fodboldens krigsmetaforik er åbenlys, når der tales om *angreb* og *forsvar*. Det gælder også de nederlandske betegnelser *wedstrijd* ('kamp') og *grensrechter* ('linjevogter'), mens den russiske verbaldel *sabit* i udtrykket for at 'score (mål)' desuden betyder at 'dræbe' og 'slagte'. Det vietnamesiske *biên* i 'linjevogter' betyder både 'linje' og 'grænse', og samme sprogs ord for 'angriber' er ligeledes et militærudtryk.

Ellers kan der især spores en metaforeksport *ud* over banen og ind i almensproget. Et forslag kan *sendes til hjørne*, og nogen eller noget kan *dømmes ude*. I bl.a. erhvervslivet kan man være i *1. division* eller sågar *Superligaen*, hvis man er en *international spiller*. Man kan også *få det gule* henholdsvis *det røde kort*, hvis man ikke indordner sig. *Bolden* kan *ligge hos én*, måske *lige til højrebenet*, ligesom man kan *sende den videre*. Det regnes også uden for banen for ufint at *gå efter manden i stedet for bolden*.

Mere sjældne er udtryk, som er metaforer både inden for og uden for banen. Det gælder fx for idiomet at

køre med klatten, som dels bruges, når en fodboldspiller brillerer med bolden, dels når en person uden for fodboldsammenhæng er dygtig til noget.

Reglen om de (maksimalt) 11 spillere på hvert hold har ført til, at man i forskellige sprog, fx tysk, nederlandsk og fransk, refererer til fodboldholdet med et ord, som indeholder talordet 'elleve', her henholdsvis *die Elf*, *elftal* og *onze*, og landsholdene i Tyskland, Holland og Frankrig omtales derfor ofte som *die Nationalelf*, *het Nederlands Elf* og *Le onze de France*. I det tysktalende Schweiz bruger man kortformen *Nati* (= *Nationalmannschaft*) – der uheldigvis lyder lidt som *nazi*. Det italienske landshold kaldes *gli Azzurri* ('de Azurblå') på grund af de blå dragter. Tilsvarende kaldes det franske landshold *Les Bleus*.

Huttelihut:

Fodboldens bevingede ord

Der skal rundes af med et par linjer om fodboldens *bevingede ord*. Et par af de kendteste er tyske, nemlig "*das Wunder von Bern*" ('Miraklet i Bern'), "*der Ball ist rund und das Spiel dauert 90 Minuten*" ('bolden er rund og kampen varer 90 minutter'), og "*wir sind wieder wer*" ('vi er atter nogen, man regner med'), som alle stammer fra VM-finalen mellem Vesttyskland og Ungarn i 1954 (3-2). Det første er en kendt omskrivning for selve kampen, der fandt sted i Schweiz' hovedstad; det næste var ifølge legenden den tyske træner, Sepp Herbergers, svar,

da han inden kampen blev spurgt om dens mulige udfald. Det sidste er et udtryk, der blev præget i tiden efter sejren om følelsen af oprejsning oven på det militære nederlag i 1945.

Danske fodbold-bevingede ord findes også, ikke mindst i landskamp-sammenhæng, som er en enestående lejlighed til at sætte sit præg på sproget, fordi så mange ser den samme tv-begivenhed. Kommentatoren Flemming Toft udødeliggjorde i 1992 nonsens-ordet "huttelihut", der udtrykte spontan glæde over scoring nummer to i Danmarks sejr over Tyskland i EM-finalekampen (2-0). Stavningen er ganske variabel, fordi det i høj grad er et mundtligt udtryk. Et andet bevinget ord fra samme kamp er det originale "Nejnejnejnejnejnejne". Tofts kommentator-kollega Sven Gehrs er bl.a. kendt for udråbet "Det er jo en fuldstændig vanvittig vinkel at score fra!", da Preben Elkjær lavede mål mod Sovjetunionen i den berømte VM-kvalifikationskamp 5. juni 1985 (4-2).

Vi slutter med et særdeles kendt og hyperbolsk bevinget ord af Liverpool-træneren *Bill Shankly* (1981): "Nogle mennesker tror, at fodbold er et spørgsmål om liv eller død. Den indstilling kan jeg ikke lide. Det er sandelig meget mere alvorligt."

Ken Farø (f. 1972)

ph.d.-stipendiat ved Københavns Universitet, Institut for Engelsk, Germansk og Romansk

Kjeld Kristensen (f. 1943)

ledende redaktør ved Den Danske Ordbog, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

Sebastian Kürschner (f. 1976)

ph.d.-stipendiat ved Albert-Ludwigs-Universität Freiburg im Breisgau, Institut für Vergleichende Germanische Philologie und Skandinavistik

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

redaktion:
Carsten Elbro, Erik Hansen (Sprogligheder),
Holger Juul, Jørn Lund, Pernille Frost.

typografisk design: Henrik Birkvig

skrift: FF Olsen

ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: kd@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Holger Juul,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til
Carsten Elbro på adressen ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele

Plus at det er rart at hænge ud med nogle på sin egen alder!

Sproget er en dynamisk størrelse i evig forandring. Forandringerne flourerer i alle typer tekster og mundtlige udsagn. Der kommer hele tiden nye låneord og låneoversættelser, såkaldte kalker, til. Et eksempel er overskriftens *hænge ud*, en nyere kalke fra engelsk *hang out*. Nye udtryksmåder diskuteres vidt og bredt og mødes nok oftere af skepsis end af sympati, og enhver periode har sine emsige læserbrevsskribenter og debattører der afviser forandringer alene med den begrundelse at de er forandringer. Måske skulle man møde disse debattører med lignelsen om at man snarere ser splinten i sin broders øje end bjælken i sin egen, for ingen, end ikke de strengeste normativister, kan sige sig fri for at deres sprog ændrer sig gennem årene. Ud over (engelske) lån og låneoversættelser er hyppigt diskuterede spørgsmål for eksempel "stærke" verber der bøjes svagt og placeringen af ejefalds-, fx i *manden med skæggets kone*.

Nogle slags forandringer tiltrækker sig imidlertid ikke den helt store opmærksomhed. Sådan er det i hvert fald med det fænomen jeg her vil behandle, nemlig bindeleddet *plus at*, som har vundet stærkt frem i de senere år. Lad os først se på nogle eksempler:

(1) Indenfor grupperne har man en flad struktur, hvor den enkelte er

med til at tilrettelægge sit arbejde. Vi tror på at det giver større tilfredshed, *plus at* det er en fordel både for arbejdsgruppen og den enkelte, der får mulighed for at spille på et større register af sine personlige ressourcer. (www.svanholm.dk)

(2) Du er startet på Rytmisk Musik-konservatorium. Hvor fører det dig hen?

Foreløbig har det ført mig til en masse spændende mennesker, *plus at* jeg får en masse teoretisk viden, som er nyttig for mig som musiker. Det giver mig en tryghed at være et sted, hvor alle er lige tossed, om man så må sige. At man kan dele sine nyopdagede begejstringer for en eller anden akkord, man lige har opdaget, eller en skala som man synes er god. *Plus at* det er rart at hænge ud med nogle på sin egen alder. (www.dr.dk/jazz/artikel/050427_malene_mortensen)

(3) Man kan få SU, hvis man er under uddannelse, og er fyldt 18. Desuden skal man være studieaktiv, og være dansk statsborger *plus at* man ikke skal modtage andre tilskud. (www.1998154.thinkquest.dk)

Bindeleddet *plus at* er et veletableret udtryk i dansk, men kom først i

brug omkring midten af 1900-tallet. Mange ældre sprogbrugere opfatter det sikkert stadig som et fremmedelement. Er *plus* i dette udtryk da bare en overflødig erstatning for det neutrale bindeord *og*? Nej, en simpel udskiftningsprøve viser at det ikke er tilfældet. I eksempel (2) og (3) giver det ingen mening hvis man udskifter *plus* med *og*. I eksempel (1) er en sådan udskiftning mulig, men det er ret tydeligt at betydningen så ikke er helt den samme.

Det sammensatte bindeled *plus at* er altså noget særligt der ikke kan erstattes af noget andet udtryk. Lad os først se på dets formelle træk.

Udtryk og indhold

Hvis man læser eksemplerne op for sig selv, vil man bemærke to ting. For det første skal der være en lille pause, en såkaldt *cæsur*, foran *plus at*. For det andet skal *plus* udtales med et mærkbart kraftigere tryk end de andre ord, altså med *emfase*. Dette fremgår klart ved en sammenligning med andre bindeord, fx *og*. Hvis man læser eksempel (1) med *og* i stedet for *plus*, vil man kunne læse hen over bindeordet i en flydende strøm uden ophold. Prøv nu igen at læse op med *plus*! Man kommer ikke uden om et brud på intonationen i form af *cæsur* og *emfase*. Det er utvivlsomt derfor der er så stor usikkerhed omkring tegnsætningen foran *plus at*. Både komma og punktum er udbredte, og der er endda eksempler på at nyt afsnit kan indledes med *plus at*. At der i eksempel (3) ikke anvendes noget tegn overhovedet foran *plus at*, skal nok ses i sammenhæng med at denne

skribent tydeligvis sætter komma som vinden blæser.

Plus at er med andre ord lydligt afsondret fra konteksten. Kan dette være et spejl af en indholdsmæssig afsondring? For at svare på dette spørgsmål må vi se på endnu et specielt formelt træk ved konstruktionen. *Plus at* indeholder *at*, der som bekendt er den mest almindelige og neutrale indleder af bisætninger i dansk. At det er en bisætning der følger på *plus at*, bekræftes af ordstillingen. I eksempel (3) placeres *ikke* på bisætningsvis mellem grundled og udsagnsled ("... man ikke skal modtage ..."), mens man i en hovedsætning ville have *ikke* efter udsagnsleddet ("... man skal ikke modtage ..."). En bisætning er underordnet og må have et styrende overled, ofte et udsagnsord (fx *sagde* i "Han sagde at han var tilfreds"). Men hvor er overleddet for *plus at*? Der er tilsyneladende ikke noget! *Plus at* indleder en bisætning der står og svæver frit i luften – endnu et træk der bidrager til indtrykket af et udtryk der på en måde er afsondret fra konteksten.

Der er således tre træk ved *plus at* der signalerer afsondrethed: *cæsur*, *emfase* og syntaktisk isolation (bisætning uden formelt udtrykt overled). Som alle andre sproglige udtrykstræk repræsenterer disse tre træk et indhold. Og hvad er så det?

Lad os se på eksemplerne igen. Det er et gennemgående træk at det der meddeles i *plus at*-sætningen, har karakter af noget supplerende, en ekstra oplysning. Ekstra i forhold til hvad? Når man ser nærmere på konteksterne, kan man se at *plus at* ofte anvendes i argumentation, nærmere

bestemt som led i en række argumenter for et eller andet. Det er særlig klart i eksempel (2) hvor det andet *plus at* kommer efter en række argumenter for at læse på Rytmisk Musik-konservatorium. *Plus at*-sætningen afslutter denne række af argumenter, men på en særlig måde. Man har på fornemmelsen at den egentlige argumentation er afsluttet før *plus at*, men så fremføres der med *plus at* et ekstra argument ("det er rart at hænge ud med nogle på sin egen alder") der på den ene side ikke er påkrævet, på den anden side sætter ekstra trumf på argumentationen. Og hermed er det uigenkaldeligt slut. *Plus at* lukker argumentationen. Det ville være yderst malplaceret at føje endnu et argument på efterfølgende. Alt er naturligvis muligt, men et ekstra argument efter *plus at*-sætningen ville uvægerligt få karakter af et kontekstbrud, som fx når den talende kommer i tanke om noget nyt der også lige skal med.

Det er ikke altid en række argumenter man finder i konteksten forud for *plus at*. Men der er altid en form for vægtig information der naturligt lader sig supplere af en ekstra oplysning, jf. det første *plus at* i eksempel (2). Der er dog ofte tale om argumentation i bred forstand.

Den formelle afsondrethed der ligger i intonation og syntaks, kan således fortolkes som udtryk for en indholdsmæssig afsondrethed. På den ene side tæller den oplysning som introduceres med *plus at*, ikke rigtig som noget der er strengt nødvendigt i den givne sammenhæng. Den står på en måde udenfor. På den anden side opleves den som sagt som en tungtve-

jende faktor, som den sidste afgørende trumf der endegyldigt fejler enhver form for tvivl til side. *Plus at* lukker simpelthen diskussionen.

Hvorfra kommer denne effekt? For at besvare dette spørgsmål må vi vende tilbage til konstruktionens mærkværdige syntaks. En bisætning med *plus at* har ikke noget formelt overled, men der må være et indholdsmæssigt overled. Jeg fortolker konstruktionen sådan at *plus* markerer at den talende træder frem og tager eksplicit ansvar for bisætningens indhold. Med andre ord udtrykker *plus* noget i retning af: *og jeg (den talende) siger endvidere ...* Her har vi så det manglende overled for bisætningen og dermed løsningen på det syntaktiske mysterium.

Denne fortolkning forklarer endvidere at der må være en intonationsmæssig skillelinie forud for *plus at* (cæsur og emfase). Skillelinjen markerer at den talende træder frem. *Plus at* har således et meget mere specialiseret indhold end det neutrale bindeord og der blot forbinder to led med samme funktion. Man kan med rimelighed beskrive *plus at* som talesprogets pendant til de formelle genrens *hvertil/dertil kommer at*, som også er et udtryk der introducerer den talendes egen argumentation. Også intuitivt giver denne fortolkning af *plus at* mening. Man føler den talendes nærvær, og det er fx ikke muligt at tolke indholdet af bisætningen som et argument der refereres på anden hånd. Argumentet er umiskendeligt den talendes eget.

Plus og minus

Hvor kommer så *plus* at fra? Udtrykket hænger uden tvivl sammen med det aritmetiske sprog (*to plus to er fire, fem minus tre er to*), og *plus* (uden at) anvendes da også i lighed med sin modsætning *minus* vidt og bredt i forbindelse med tal, fx *527 kr. plus moms* eller *2500 kr. minus tilskud*. Herfra har både *plus* og *minus* bredt sig til udtryk for kvantitet i almindelighed, fx:

- (4) Jorden dyrkes med majs, roer, korn og græs, og i stalden står 60 køer **plus** kvier og kalve. (Korpus 2000)
- (5) Det vil nemlig være til gavn for alle i det danske samfund **minus** de kriminelle, og det har jeg det fint med. (Korpus 2000)

Slægtskabet med *plus* at er tydeligt. I disse kvantitative opgørelser introducerer *plus* og *minus* en sidste præcisering, og herefter er oplysningerne komplette. Som ved *plus* at er fortsættelse ikke mulig. Man genfinder da også *plus* at's formelle udtrykstræk i form af en tendens til intonationsmæssig afsondrethed.

Disse udtryk går altså tilbage til $2 + 2 = 4$ og $3 - 1 = 2$. Man tager et tegn fra et andet tegnsystem, i dette tilfælde aritmetikken, og indfører det i sproget (med navnet stavet helt ud) i nogenlunde samme betydning. Herfra går der som påvist en linje frem til *plus* at, men også til andre anvendelser, fx til navneordene *et plus* i betydningen *en fordel* og *et minus* i betydningen *en ulempe*. Det er ikke kun *plus* og *minus* der er blevet hentet ind i sproget på denne måde. Tegnsætningen har

bidraget med i hvert fald to ord: *punktum* og *skråstreg*, jf.:

- (6) Om sidstnævnte konstaterer Desmond Child: " Vi har arbejdet sammen, men gør det ikke mere ", **punktum**. (Korpus 90)
- (7) Ude bag styrehuset ligger boligens "have" og solterrasse. En bred trappe fra styrehus **skråstreg** spisestue fører én ned i det åbne køkken med opholdsstue. (http://eriksfreelance.dk/sider/sejlds/boligen_sejler_sin egen_soe.html)

Det var altså slet ikke Victor Borge der fandt på at læse tegnsætningen højt! Det har vi alle sammen gjort længe. I disse eksempler kunne *punktum* og *skråstreg* udmærket udskiftes med de tegn de benævner, men man ville hermed miste det særlige indhold disse ord har fået efter at de er begyndt at leve deres eget liv som ord. I eksempel (7) betyder *skråstreg* noget i retning af *med et alternativt udtryk*, hvilket er noget meget mere specifikt end det generelle indhold der kan tillægges tegnet "/". I eksempel (6) udtrykker *punktum* ikke bare en afslutning (som tegnet "."), men en definitiv afslutning. I denne betydning har *punktum* en række synonymmer, jf.:

- (8) Javist, der er et flertal i Folketinget baseret på hr. Kristian Thulesen Dahls parti, som har bestemt, at der ikke er noget at diskutere. Proceduren er **besluttet, færdig, punktum, slut!** Flertallet regerer. (Korpus 2000)

Findes der så også et *minus at*? Nej, en søgning på det næsten uendelige danske internet bekræfter at et sådant udtryk ikke anvendes. Og tænker man i funktionelle baner, kan man godt forstå hvorfor. Argumentationer – den type kontekst hvor *plus at* typisk optræder – er ikke som kvantiteter hvor man både kan lægge til og trække fra. Man kan faktisk kun lægge til. Et én gang fremført argument kan ikke pludselig være usagt. Det ved vi fra den offentlige debat hvor folk i årevis kan blive hængt op på hvad der i et uforsigtigt øjeblik er undsluppet dem. Der ser ikke ud til at være noget kommunikativt behov der kunne udfyldes af et *minus at*.

Der går således en naturlig udviklingslinje fra de aritmetiske udtryk over bredere kvantitative udtryk til det mere specialiserede *plus at*.

Der er dog også en anden mulig kilde til dette nye bindeled. Den kan være et indlån fra svensk hvor man finder et *plus att* der er helt parallelt til det danske både hvad angår intonation og indhold. Det svenske udtryk er utvivlsomt ældre. Det forekommer allerede i Strindbergs breve fra 1880'erne. De ældste kendte eksempler fra dansk skriftsprog er derimod først fra 1960'erne. Den første korte sprogvitenskabelige behandling af udtrykket stod for øvrigt at læse under *Sprogligheder* i *Mål og Mæle* nr. 4 i 1976!

De mulige kilder behøver ikke at opfattes som alternativer der udelukker hinanden. Man kan udmærket forestille sig – og det er måske det mest sandsynlige – at *plus at* har udviklet sig fra det sideordnende binde-

ord *plus* i kvantitative forbindelser ved tilføjelse af *at* som markør af bisætningen, og at denne udvikling er sket under påvirkning af det tilsvarende udtryk på svensk.

Plus at er stadig noget man oftere hører end ser på tryk. Men udtrykket er dog relativt veletableret i skriftsproget, specielt i medierne, der er særlig åbne over for talesprogsfænomener. Det er et eksempel på at sproget beriger sig selv, og kan anbefales også i mere formelt sprog da dets indhold ikke kan udtrykkes nær så klart og tydeligt på nogen anden måde. Den formelle og indholdsmæssige afsondrethed gør dog at selv om man hører til dem der ikke sætter komma foran ledsætninger, må komma eller punktum anbefales foran *plus at*.

Jens Nørgård-Sørensen (f. 1954)
dr.phil., professor i slaviske sprog
ved Institut for Tværkulturelle
og Regionale Studier,
Københavns Universitet

Der er flere eksempler på *plus at* i Jens Nørgård-Sørensens artikel *Plus at – en ny konjunktion i dansk* i tidsskriftet *Danske Studier*, 2001, side 65-84.

Så måje synnejysk snakke vi jo helle it jo

Om kodeskift

En novemberformiddag i en klinik for fodterapi. Telefonen ringer midt i en behandling. Vi hører kun fodterapeutten Lones del af samtalen:

Lone: klinik for fodterapi (Understregede ord er udtalt på rigsdansk)

Lone: mojn

Lone: **hvo** har **æ dæ** hen? (Sønderjyske træk er fremhævede)
Hvor har jeg dig henne? (Bladrer i sin kalender)

Lone præsenterer klinikken på rigsdansk, jf. det bløde d i "fodterapi", og så skifter hun til sønderjysk. Bagerekspedienten Dorit skifter også mellem rigsdansk og sønderjysk i det følgende eksempel; bemærk især skiftet mellem "pølsebrøj" og "pølsebrød".

Kunde: er der pølsehorn på vej? ved du det?

Dorit: neej de kommer først omkring halv elve - jeg ska lige prøv og se (Dobbeltvokal angiver lang vokalkvalitet)

[...]

Dorit: BENNY HVO LÆNG VAA DET MÆ **Æ PØLSEBRØJ**? (råbes)
Benny hvor længe varer det med pølsebrødene?

Benny: det vaa en halv tim (siges meget lavt)

[...]

Dorit: nå en halv tim ve de næste

Kunde: satans

Dorit: ja (4) men der er sådan nogen burgerboller var det ikke noget?

Kunde: neej

Dorit: nej det ska være pølsebrød?

Hvorfor skifter Lone og Dorit sprog? Vi er i den sønderjyske by Aabenraa, og netop Sønderjylland er et af de få steder i Danmark, hvor der stadig tales dialekt. At være sønderjysktalende i dag indebærer, at man skal gebærde sig sprogligt i forhold til såvel rigsdansk- som sønderjysktalende i sin hverdag. Nogle klarer kontaktsituationen mellem sprogene ved at kodeskifte, sådan som Lone og Dorit i de to samtaler.

I mit speciale skrevet ved Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet, undersøgte jeg, om der er et mønster for skift i sprogbrugen i Aabenraa, og hvordan man kan forklare skiftene. Mine data var optagelser med fem sønderjysktalende servicepersoner på deres arbejdspladser. Efter optagelserne interviewede jeg servicepersonerne; her afslørede jeg, at jeg undersøgte skift imellem sønderjysk og rigsdansk, og bad dem fortælle deres livshistorie og om deres holdninger til dialekten.

Mange betingelser for kodeskift

Lad mig afsløre at det ikke lykkedes at finde et entydigt mønster for sprogbrugen hos de fem servicepersoner; der skal medtænkes mange ting – både i og uden for samtalen – hvis man skal give et bud på, hvorfor de bruger sproget så forskelligt.

Analyserne af materialet viser, at det strengt taget ikke er nødvendigt at skifte sprog; sønderjyder, der ikke selv taler dialekten, forstår den. I de i alt 252 analyserede samtaler er der kun én kunde, der ikke kan forstå det sagte. Og det løses ved oversættelsen af et enkelt ord. Når servicepersonerne alligevel skifter sprog, skyldes det måske servicesituationen. De befinder sig i en situation, hvor "kunden altid har ret". Ud fra de to eksempler er det fristende at konkludere, at sønderjysktalende servicepersoner også giver kunderne ret sprogligt. Sådan forholder det sig i mange tilfælde, men ikke altid.

For at illustrere mine resultater vil jeg fokusere på fodterapeuten Lones og bagerekspedienten Dorits sprogbrug. Eftersom skiftet i telefonsamtalen er det eneste, jeg fandt i optagelserne med Lone, må vi gå ud fra, at hun er et eksempel på en serviceperson, der følger kundens sprog. Det samme er ikke tilfældet for Dorit, hvilket ses i følgende ordveksling, der finder sted inde i en samtale:

Dorit: vi har å snart **haaj** 'et i fem å **tyw oo it** å så æhm – den gang var det jo så **os haaj** vi **gooj** mandag jo for det da da **haaj** dem der haad æh søndagsåben de haad så lukket

om mandagen jo ik?

Vi har også snart haft det i fem og tyve år ikke også så den gang var det jo så også havde vi god mandag jo fordi da da havde dem der havde søndagsåben de havde så lukket om mandagen jo ikke?

Kunde: ja

Dorit: så kørt det jo så så det var **hunde** (2) å **tow**
Så *kørte det jo så så det var hundrede og to*
(Dorit giver ham penge tilbage)

Ifølge kodeskiftforskningen forekommer kodeskift ofte i forbindelse med ændringer i deltagers sammensætning, emne eller aktivitetstype. Ingen af delene er tilfældet i Dorits første replik, alligevel benyttes følgende sønderjyske og rigsdanske varianter: "å" og "os" for også, "haaj" og "haad" for havde samt "it" og "ik" for ikke. I sin sidste replik skifter Dorit i forbindelse med ændringer i aktivitetstype. Det første er en fortsættelse af hendes forudgående taletur: "så kørt det jo så", og da kunden skal have penge tilbage, markeres det ved at skifte til sønderjysk: "så det var **hunde** (2) å **tow**".

Skiftene fortsætter, da kunden får øje på optageudstyret bag disken:

Kunde: hvaaa ska vi nu aflyttes når vi kommer ind til dig?

Dorit: hva?

Kunde: a siger ska vi aflyttes når vi kommer ind til dig eller hva er det?

Dorit: arh det æ **jen** det skal **law nawe nawe CAND MAAG** i **noget** speciale så øh om hun måt **høør** såån når man **haad** lidt **sønderjysk** dialekte - men så **måje synnejysk snakke** vi jo **helle it** jo **hææ**

Arh det er en der skal lave noget noget cand.mag. i noget speciale så om hun måtte høre sådan når man havde lidt sønderjysk dialekter men så meget sønderjysk snakker vi jo heller ikke jo her

Kunde: nej

Dorit: vel (uforståeligt) haha

Efter gentagelsen af "**nawe**", der kunne indikere en tøven, skifter Dorit til rigsdansk og siger "**CAND MAAG**" overtydeligt og højere end det omkringstående. Skiftet kan skyldes, at der ikke findes en akademisk terminologi på sønderjysk. Herpå fortsætter hun på rigsdansk, indtil hun skifter indhold og konstaterer – på dialekt – "men så **måje synnejysk snakke** vi jo **helle it** jo **hææ**". Det modsætningsfyldte i at sige på dialekt, at man ikke taler så meget dialekt, kan være et forsøg på at lede kundens tanker væk fra optagesituationen. Skiftet markerer samtidig en ændring i indhold fra mig og mit projekt, til hvordan man taler i bagerforretningen.

Samtalepartneren

Samtalepartnerens sprogbrug er et af de vigtigste parametre, hvis man vil forudsige servicepersonernes sprogbrug. Kodeskift optræder ofte i samtaler med rigsdansktalende og er sjældne i samtaler med sønderjyskta-

lende. Faktisk er Dorit den eneste af servicepersonerne, der kodeskifter i samtaler med sønderjysktalende, og det er vel at mærke kun i kortere pasager.

Kunde: **æ tøs do æ** så godt pakket ind i **daw** hehe
Jeg synes du er så godt pakket ind i dag

Dorit: ja **do** ka tro det **æ** har å ha-det **æ** sørme **koldt**
Ja du kan tro det jeg har også ha- det er sørme koldt

Kunde: ja

Dorit: for vi **hæ** jo **it** så **måje** varm o **hææ** jo vel for
For vi har jo ikke så meget varme på her jo vel for

Kunde: nej

Dorit: det **tørrer** jo **på kagerne** (siges overtydeligt og med syngende prosodi)

Kunde: nåå okay

Dorit: **ved du** godt

Kunde: ja ja deet

Dorit: det **æ** næsten som i en **slaw-debutik** hehe
Det er næsten som i en slagter-butik hehe

Kunde: hehe

Tidligere i samtalen har Dorit kaldt kunden ved fornavn, så hun kender ham. Og han kender hende – og hendes vante påklædning. Dorit ved, at kunden taler sønderjysk, derfor er der ingen grund til at tale rigsdansk til ham. Skiftet bruges sandsynligvis til at pege på, at det sagte skal tolkes spøgefuldt. I så fald er skiftet ét af flere tegn og bruges som en ekstra ressource; i en etsproget samtale ville

tydelig udtale, syngende tonefald og latter have været alt rigeligt til at pege på samme betydning.

Deltagernes livshistorie

Eksemplerne fra Lones og Dorits hverdag viser, at skift mellem sønderjysk og rigsdansk bruges på forskellige måder. Lone skifter i forhold til samtalepartnerens sprog; det gør Dorit også nogle gange, men hun skifter også ved ændringer i aktivitetstype og indhold, og hun bruger skiftene som en ressource til at pege på betydning. Spørgsmålet, der nu melder sig, er, hvorfor Lone og Dorit kodeskifter så forskelligt. Jeg har undersøgt, om svaret kan findes ved at inddrage deres livshistorie. I interviewene spurgte jeg bl.a. til Lones og Dorits skolesprog, om de har boet uden for Sønderjylland, hvilket sprog de taler med familien og om deres holdninger til sønderjysk. Det viste sig, at det eneste sikre fællestræk mellem Lone og Dorit er, at de er opvokset i sønderjysktalende familier. Derudover er deres livshistorie lige så forskellige som deres sprogbrug.

Skolesprog

I folkeskolen talte Lone rigsdansk. Dorit talte sønderjysk. I interviewet giver de begge udtryk for en meget udbredt forestilling, der ikke lader til at have noget på sig i praksis, nemlig at dialekttalende er dårlige til at stave. Lone nævner staveproblemer som en mulig forklaring på, hvorfor de talte rigsdansk i skolen. Og Dorit mener, det ville være lettere for børnene i skolen, hvis de ikke talte sønderjysk.

Bopæl

En afgørende forskel mellem de to kvinder er, at Lone har boet i København i tre år, mens hun uddannede sig til fodterapeut. Hun har dermed haft en hverdag, der foregik på rigsdansk, oven i købet i den by hvis sprog er udgangspunkt for rigsdansk. Dorit har boet i Sønderjylland hele sit liv. Det giver dem et helt forskelligt grundlag for at kodeskifte.

Familiesprog

Lone og Dorit er begge gift med ikke-sønderjyder; men der er stor forskel på mændenes tilknytning til Sønderjylland og det sprog, deres hustruer taler med dem. Lone taler rigsdansk med sin fynske mand. Dorit taler sønderjysk med sin mand Benny. Han er født i København, men flyttede til Sønderjylland i ungdomsårene og taler derfor passabelt sønderjysk. Dorit fortæller, at de altid taler sønderjysk med hinanden, også når de besøger hans københavnske familie. Dorit siger, at det ville føles "forkert" at tale rigsdansk med Benny, dvs. sønderjysk har en signalværdi i deres forhold. Bennys københavnske familie har imidlertid flere gange påpeget, at de ikke forstår sønderjysk, så Dorit skifter sprog, for at de skal kunne forstå hende, og for at de ikke skal tro, hun er en "lille, dum gås".

Fordomme

Når Dorit skifter sprog for ikke at blive opfattet som en lille, dum gås, viser det, at hun kender til de fordomme, dialekttalende udsættes for. Dialekttalende får ofte at vide, at deres sprog er "uforståeligt", eller at

det lyder "bondsk". I interviewene refereres imidlertid også til en fordom, der går den anden vej, nemlig sønderjysktalendes fordom om, at det er "snobbet" at skifte til rigsdansk over for andre sønderjysktalende. Lone har været udsat for denne fordom i sine studieår; når hun var på besøg i Sønderjylland, blev hun spurgt, om hun stadig kunne "snakke" sønderjysk. Det kunne hun heldigvis, for Lone kender sprogbrugens signalværdi; hvis hun havde svaret på rigsdansk, ville hun have distanceret sig fra spørgeren og det fællesskab, de i kraft af dialekten er en del af.

Syn på dialekten

For Dorit er dialekten ikke en del af det ellers meget positive billede, hun har af "det at være sønderjyde". Hun mener fx, det ville være lettere for børnene i skolen, hvis de ikke talte dialekt, og når hun hører gammeldags sønderjysk i radioen, synes hun, det lyder "dumt", og som om vedkommende kommer fra "tolvte kartoffelrække". Lone derimod siger, hun er stolt af dialekten, men hun nævner også med en vis stolthed, at folk ikke kan høre på hendes rigsdansk, at hun er sønderjyde. Dvs. at Lone – trods sin stolthed over at kunne tale fejlfrit rigsdansk – har det mest positive billede af dialekten.

Sprogligt spaltede situationer

Årsagen til Lones mere positive billede af dialekten kunne være, at hun både privat og på jobbet er i "enten eller-situationer". Der er kun én klient ad gangen i klinikken, og hun kender deres sprog på forhånd. Desuden taler

hun rigsdansk med sin mand og havner derfor formentlig ikke i sprogligt spaltede situationer i sit privatliv. I modsætning hertil kunne man kalde de situationer Dorit havner i for "både og-situationer". Dorit betjener både sønderjysk- og rigsdansktalende kunder uden nødvendigvis at kende deres sprog på forhånd. I familiemæssige sammenhænge taler hun sønderjysk med Benny, fordi det har en signalværdi i deres forhold, og rigsdansk med den københavnske del af familien, for at de skal kunne forstå hende og for at undgå fordomme om hendes person.

Sprogbrug og livshistorie

Der er tale om et kvalificeret gæt, når jeg skriver, at der er en sammenhæng mellem sprogbrug og livshistorie. Lone, der skifter mest konsekvent, har haft de bedste muligheder for at øve sig på at tale rigsdansk, og hun har en hverdag, hvor hun mere eller mindre kan adskille sprogene. Anderledes forholder det sig for Dorit, der ikke har haft mulighed for at tale rigsdansk i en sammenhængende periode, og som ofte er i situationer, hvor hendes sproglige identiteter er til stede. Den samme kompleksitet og mulige sammenhæng ses hos de andre tre servicepersoner.

I mit speciale har jeg undersøgt, om der er et mønster for skift mellem sønderjysk og rigsdansk i service-situationer i Aabenraa, desuden har jeg afprøvet en hypotese om, hvorvidt årsagerne til skiftene skal søges i den enkeltes livshistorie. Som eksemplerne med Lone og Dorit viser, er der ikke noget entydigt mønster for

sprogbrugen. Det kunne dog konkluderes, at langt de fleste skift forekommer i samtaler med rigsdansktalende og dermed er deltagerstyret. Desuden kan en del skift forklares i forhold til ændringer i indholds- og aktivitetsniveau. Men de to kvinders forskellige sprogbrug viser med al tydelighed, at hvis man vil forsøge at forklare den enkelte servicepersons måde at

kodeskifte på, må man bevæge sig langt uden for den aktuelle situation. Forhold i opvækst, skolegang, bopæls-historie og opfattelse af dialekten skal tages med i betragtning, når man vil forklare individers sprogbrug.

*Malene Monka (f. 1976)
Forskningsassistent
cand.mag. i dansk*

Fra salon til café

- om franske sprogrum i dansk

*Hver Mand, som med Kløgt gik i Lærdom til
Bund,
Latin paa Papiret kun malte,
Med Fruerne Fransk, og Tydsk med sin Hund,
Og Dansk med sin Tjener han talte.*

Christian Wilsters strofe fra 1827 er et fortættet udtryk for den måde, vi danskere har knyttet opfattelsen af sprog og kultur sammen i adskillige hundrede år. Det går hårdest ud over tysk. Fransk har til gengæld haft en særligt privilegeret position, der ikke mindst stammer fra Frankrig selv. Hvad der kommer fysisk til udtryk i triumfbuer, brede gennemskærende boulevarder og militærparader, viser sig sprogligt som en selvbevidst begrebsproduktion. Denne ekspanderende franskhed er kommet til os som begreber med tilhørende franske ord og som en bestemt storslået og kultiveret måde at leve på.

Frankrig og (finkulturel) dannelse har fra og med det 17. århundrede været synonyme, og såvel den aristokratiske som den borgerlige dannelseskultur har derfor importeret en ganske betragtelig mængde franske ord og former. Når vi importerer sprog, importerer vi også kultur og vice versa. I denne artikel vil jeg via en sproghistorisk oversigt over franske indlån søge at kortlægge vores import af franske ord og de medfølgende kulturelle rum, som vi stadig bor i.

De fleste franske indlån har dybere rødder tilbage til andre sprog, sædvanligvis latin, men hér interesserer jeg mig for, hvordan de i vores bevidsthed er elementer fra fransk sprog og kultur. Og det er da også almindelig ordbogspraksis. Slår man "civilisation" op i fremmedordbogen, får man at vide, at det er et fransk ord, men også, at det er dannet fra latin (*civis*:

'borger'). Rodmaterialet er altså latin, men det er franskmændene, der finder på at bruge det til nydannelsen af et begreb for en særligt kultiveret kultur – nemlig deres egen. Derfor er det et fransk ord.

Den gode smag i mad og mode

En sproghistorisk undersøgelse af det danske sprog anfægter vores selv-billede. Det kan fx være en udbredt opfattelse, at der ikke er noget så dansk som bøf med sovs. Ud over at dette er madhistorisk forkert, er begreberne netop franske – *boeuf* med *sauce*. Og den hjemlige kulinariske verden er overstrømmet med franske retter og drikke og deraf følgende ord og begreber, hvoraf flere er helt hverdagsagtige: *pommes frites* – jo, det er en fransk ret, og amerikanerne benævner den med rette *french fries* – *entrecote*, *kotelet*, *krebnet*, *culotte*, *fondue*, *cremefraiche*, *fromage*, *remoulade*, *mayonnaise*, *limonade*, *likør*, *dessert*, *sorbet*, *roulade*, *flutes* – og efterhånden også *baguette* (eller jo simpelthen *franskbrød*). Og så er der de stedfæstede spiser og drikke – *bordeaux*, *champagne*, *dijon*, *cognac*, *bearnaise*, *hollandaise*, *bordelaise*, *roquefort* og *brie*. Eksempelvis *dijonsennep* og *bordeaux* er stadig knyttet til deres geografiske egne, mens *champagne* og *cognac* er blevet mere almene betegnelser. Så i dag kan man støde på "russisk champagne", der egentlig er en umulighed, så længe Champagne-distriktet ikke er på russiske hænder. I den mere eksklusive madlavning er kogekunstens greb også hentet i det franske sprog: *sautere*, *blanchere*, *braisere*, *pochere*, *moussere*. Disse er

næppe hverdagsagtige, men det er til gengæld de af fransk kultur affødte spisesteder og -måder: *restaurant*, *café*, *bistro*, *menu*, *cabaret*, *charcuteri*, *buffet* og *porcelæn*.

At ord for finere mad og tilbehør er franske, er ingen tilfældighed. For både enevælden og senere borgerskabet er fransk kultur den højeste kultur, og fransk det fineste sprog – ligesom det i dag er en udbredt opfattelse, at det franske køkken er verdens fineste eller mest *raffinerede* og *pikante* med et par franske importudtryk. Det er derfor karakteristisk, at når vi selv opfinder en sofistikeret ret – fx tilsætter flødeskum og mandler i risengrøden – giver vi den et "fransk" navn, *ris à l'amande* (efter 1986: *risalamande*), der altså er pæredansk. Der er tale om et *pseudolån*, dvs. "ord som ser udenlandske ud, men ikke er det" (Pia Jarvad: *Nye ord – hvorfor og hvordan?*, Gyldendal 1995, s. 61). Desserten kendes slet ikke i Frankrig, hvor den i øvrigt ville have heddet *riz aux amandes*. Men pointen er klar: Desserten tillægges merværdien "franskhed", der igen associerer til "raffinement". Og sådan bruges *à la* (efter 1986 *a la*) generelt i det kulinariske sprog.

Det er i det hele taget Frankrig, der i mange århundreder sætter standarden for, hvad der er smagfuldt og moderigtigt – også inden for beklædning (og jo dermed også for, hvad der er *passé*). Således importerer vi ord som *trusse*, *lingeri*, *chemise*, *negligé*, *korset*, *gamache*, *chiffon*, *bluse*, *kasket* og *kostume*. Vores pleje af hår og skæg har en stor del af sit vokabular sammestedsfra: *moustache*, *frisure*, *papillot*, *paryk* og *toupet* (egentlig 'hårtop', der

både er en paryk og en måde at sætte håret på). Fra Frankrig lærer vi også, at den ydre fremtræden ikke blot er et spørgsmål om at holde varmen. *Parfume* og *eau de cologne* er franske fænomener – og det samme er at *soignere sig*, *manicurere*, *pedicurere* og *gøre toilette*; *toilette* vil sige at gøre sig i stand, men udvides efterhånden til også at betyde wc. Her er tale om en *eufemisme*, der med fransk elegance ligesom legitimerer besøg på det unævnelige sted.

Hjemlig tilpasning

Den franske indflydelse i Danmark er ikke begrænset til en enkelt kulturhistorisk periode eller styreform. Såvel enevældens aristokratiske dannelseskultur som det spirende demokratiske borgerlige dannelseskultur orienterer sig mod Frankrig – både *royal* og *bourgeois* er franske ord – og vi skal helt op til det 20. århundrede, før denne orientering klinger af. Dette foregår ganske umærkeligt. Vi har ikke haft særlige behov for at gøre op med den fransksprogede indflydelse, der i dag kan synes perifer. Men efter tysk har fransk faktisk andenpladsen i påvirkning af det danske ordforråd – vel at mærke over den samlede engelske indflydelse. Blot er den svær at få øje på, eftersom stavningen af mange franske ord følger en retskrivningsbekendtgørelse af 1892, hvorved de *adaptes*, dvs. indrettes ortografisk efter dansk udtale. Det kan i øvrigt bemærkes, at der før 1892 ikke er nævneværdigt mange engelske ord i dansk. Pga. deres senere herkomst har de fleste engelske indlån derfor bevaret deres oprindelige stavemåde

og ser i dag mere fremmede ud end de franske.

På det konkrete sproglige niveau betyder dette, at mange franske ord forekommer helt hjemlige. De er således *låneord*, der i lydlig struktur, stavning og bøjning ligner vores egne *arveord*, der har eksisteret i det danske sprog, så længe dansk har eksisteret. Låneordene kan ses i modsætning til de "rigtige" *fremmedord*, der i lydlig struktur, stavning og bøjning afviger fra arveordene (Erik Hansen og Jørn Lund: *Kulturens Gesandter. Fremmedordene i dansk*, Munksgaard 1994, s. 31-32). Den omfattende fordanskning af udtale, stavning og bøjning skyldes ikke mindst 1892-bekendtgørelsen, der sådan set bare formaliserer skik og brug. I 1892 får vi således stavemåder som *bøf* (*boeuf*), *kø* (*queue*), *nervøs* (*nerveux*), *kontor* (*comptoir*), *fadæse* (*fadaise*), *turist* (*tourist*) og *kupé* (*coupé*). Mange franske ord forekommer imidlertid stadig fremmedartede i det angelsaksisk dominerede 20. århundrede. Derfor kommer en ny større fordanskingsbølge med retskrivningsreformen i 1986, hvor "Den største enkeltgruppe af fremmedord, som har fået fordansket stavemåde [...], er de franske" (samme sted, s. 110). Reformen resulterer i en række dobbeltformer, dvs. ord med flere – i reglen to – tilladte stavemåder: *resource/resurse*, *camouflage/kamouflage*, *creme/krem*, *cognac/konjak*, *limonade/lemonade*, *remoulade/remulade* og *mayonnaise/majonæse* (den store offentlige polemik i pressen i 1985 om omskrivning af indlån kaldes ligefrem *majonæsekrigen*). Hertil kommer en række ord, hvor den oprindelige fran-

ske form ikke længere er tilladt, fx regi (tidligere *regie*), odør (tidligere *odeur*) og ajour (tidligere *à jour*).

Fra aristokratisk til borgerlig forfranskning

Historisk set får det franske sprog altså sit danske gennembrud op gennem enevælden i 1600- og 1700-tallet. Danmark er på det tidspunkt en sammensat helstat, hvor der tales dansk, norsk, tysk, latin og fransk. Dansk er et lavklasse- og lavstatusprog, og toppen af sproghierarkiet er de to til lærte mål, latin og fransk. Fransk er det fineste af dem alle og fra omkring 1650 diplomatiets internationale sprog i stedet for latin. Man betjener sig af fransk i saloner og brevvekslinger, og de franskkyndige har det fornemteste overklasseemblem, hvormed de kan distancere sig fra det vulgære, det vil bl.a. sige dansk.

Etableringen af et borgerligt demokrati hænger derfor sammen med en generel fordanskning af samfundets institutioner og omgangsformer. Men det er karakteristisk, at det national-liberale borgerskab *ikke* forkaster fransk sprog og kultur i sit opgør med enevælde og adel. Trods sin nationalisme fortsætter borgerskabet storimporten af franske begreber og ord, men fra andre sproglige rum. Frankrig leverer endog meget vidtgående begreber til organiseringen af økonomi, politik, medier – og kulturen mere generelt. På samme måde som den aristokratiske salon er rammen om en følsom *salonkultur*, hvor aristokratiet taler om sig selv, så er caféen centrum for det progressive borgerskabs diskussioner af kunst, kultur og politik.

Cafékulturen bliver et væksthus for borgerligt-revolutionære idéer.

Den borgerlige dannelseskultur er karakteristisk ved skarpt at opdele sine livsrum – først og fremmest i *privat* og *offentligt*. Den private intimsfære får med fransk hjælp *entré* (så man kan filtrere de besøgende i forskellige rum), *balkon*, *pavillon*, *garage*, *garderobe*, *salon*, *alkove*, *montre*, *gobelin* – og selvfølgelig *klaver*. Tilsvarende forfranskes byens offentlige rum med fx *boulevard*, *avenue*, *allé*, *passage*, *palæ*, *fontæne* – og *bordel*. Til de mere sobre borgerlige forlystelser hører *teatret* med både *ældgamle* og nye franske begreber: *kulisse*, *maskerade*, *oprette*, *vaudeville*, *replik*, *duplik*, *silhuet*, *kabaret*, *sufflør*, *premiere*, *pastiche*, *repertoire* og *revy* (*re vue*, egentlig 'gen-se'). Og det mobile og rejselystne borgerskab låner desuden fænomener som *turist*, *bagage*, *perron*, *kupé*, *vue*, *voyeur* og *parlør* fra Frankrig.

Handel, demokrati og journalistik

De borgerlige omvæltninger er imidlertid ikke kun kulturrevolutioner, men efterhånden også helt nye måder at producere og distribuere varer på. Den kapitalistiske økonomi og økonomiske organisering bringer os franske ord som *kompagni*, *branche*, *chef*, *direktør*, *ingeniør*, *entreprenør*, *entreprise*, *fabrik*, *industri*, *konkurrence*, *en gros*, *fond*, *avance*, *rentabel*, *profit*, *professionel* – og dermed også *amatør*. Og ude i distributionsleddet afløses det ældgamle oldrussisk-oldnordiske begreb om *torvet* med dets bytte- og naturalieøkonomi af pengeøkonomiens *boutique* (fordansket *butik*) og efterhånden også *magasin*, der i denne

betydning af ordet stadig udtales på fransk (margaseng) – og helt utilsløret fransk i den konkrete varehuskæde: *Magasin du Nord*.

I den politiske sfære låner vi først og fremmest den borgerlige ideologis decentrale styreform og dermed begrebet *kommune*. Det gælder imidlertid også demokratiets utilsigtede sidestyreform, *bureaukratiet* (fra *bureau* – det franske ord for skrivebord). Og de, der forvalter bureaukratiet, er betroede kontrolembdsmænd, *kommisærer* med et andet fransk udtryk. Går det alligevel galt, har demokratiet mulighed for at forsvare sine institutioner. I denne magtanvendelse kan vi takke franskmændene for ord som *guillotine*, *gendarmeri*, *garde*, *armée*, *bataljon*, *kolonne*, *patrulje* og *korps*.

Det er indbegrebet af borgerligt demokrati, at magten – ligesom livsrummene – skal *deles* (fransk: *départir*, jf. *departement*), og at nogen skal holde øje med de tre adskilte grundsøjler: den lovgivende, dømmende og udøvende magt. Tanken om medierne som "den fjerde statsmagt" er en borgerlig tanke. Og her udvikler og videreudvikler det unge franske demokrati en lang række medier og genrer, som stadig er virksomme. Det gælder ikke mindst *avisen*, der er en ældre fransk konstruktion fra latin *ad visum*: 'tilsyn'. Til dette medium knyttes franske fænomener som *journalist*, *redaktør* og *annonce* samt en lang række genrer: *føljeton*, *causeri*, *petitjournalistik*, *reportage*, *interview* og *essay* (de to sidstnævnte er i vores danske udgave vandret over engelsk fra hhv. *entrevue* og *essai*). Det mere blandede stof samles i *magasiner* (i den anden be-

tydning af ordet – og her med forandret udtale), dvs. den sammenstilling af enkeltdele til en helhed, der i dag dominerer mediebildet. *Montage* og *collage* er to franske begreber for denne udvikling, der udfordrer den borgerlige opdeling i privat og offentligt og dermed fiktion hhv. fakta. Inden det sker, får intimsfærens mere følsomme oplevelsesrum to vægtige genrer med rod i det franske, nemlig *romanen* – af *romanz/romance*, der slet og ret betyder 'tekst' på fransk folkesprog – og *novellen* (med rod i latin – *novellus*: 'lille ny').

Ord om kultur

Frankrig leverer ikke bare kultur, men også et sprog at tale om kulturen i. En lang række ismer, periode- og stilbetegnelser kan etymologisk føres direkte tilbage til fransk – hér et udvalg med den franske version i parentes: *nationalisme* (*nationalisme*), *individualisme* (*individualisme*), *liberalisme* (*libéralisme*), *socialisme* (*socialisme*), *kommunisme* (*communisme*), *renæssance* (*renaissance*), *barok* (*baroque*), *rokoko* (*rococo*), *klassicisme* (*classicisme*), *romantisme* (*romantisme* – dannet til *romantique* efter omvej over tysk), *impressionisme* (*impressionnisme*), *ekspressionisme* (*expressionnisme*), *dekadence* (*décadence*), *fin de siècle* (*fin de siècle*), *realisme* (*réalisme*), *surrealisme* (*surréalisme*), *naturalisme* (*naturalisme*), *teisme* (*théisme*), *eksistentialisme* (*existentialisme*), *avantgarde* (*avantgarde*), *radikalisme* (*radicalisme*) og *modernisme* (*modernisme*). *Postmodernisme* er til gengæld – og karakteristisk nok – et amerikansk ord og begreb, og man kan

måske sige, at hvor den amerikanske kultur og det engelske sprog i dag leverer begreberne til "postmoderne" (kommunikations-) teknologi og (natur-) videnskab, leverede Frankrig de tilsvarende "moderne" begreber til filosofi og (human-) videnskab.

Det 20. og 21. århundrede

Nyere eksempler på fransk ord- og begrebsimport er *petanque* (*petanque*), *telematik* (*telematique*) og *nå-generation* (*la génération bof*). Men når man ser bort fra mad og mode, hvor franske ord stadig importeres flittigt – *café au lait*, *pret-a-porter* – er den fransksprogede indflydelse i det 20. og 21. århundrede skrumpet ind til næsten ingenting. Det kulturelle centrum er i dag USA, og derfor er engelsk det dominerende importsprog i dansk.

Fransk spiller imidlertid en central rolle i EU-administrationen, og der tales fransk i de lande, hvor EU har sine "hovedstæder", Bruxelles og Strasbourg. En mere omfattende påvirkning fra fransk kan i fremtiden tænkes at komme fra lovsproget i EU og unionens organisering, jf. det *monetære* (*monétaire*) samarbejde. I mellemtiden må vi nøjes med det store franske ordforråd, der for længst har sneget sig umærkeligt ind i det danske dagligsprog – og dermed den danske kultur.

Kenneth Reinecke Hansen (f. 1972)
Adjunkt i dansk ved
Frederiksberg Seminarium
Cand.mag. i nordisk og filosofi

Blandingsprog

Prins Christian vokser ligesom mange andre børn op med forældre der taler hver deres sprog. Kan det få følger for hans sprogudvikling? Ja, faktisk er nogle af verdens mest mærkelige sprog opstået i blandede ægteskaber og i handelskontakter – men normalt er det sket under nogle ret usædvanlige etnografiske forhold.

Kontakt mellem sprog kan have en række konsekvenser. Sprog påvirker altid hinanden når de tales i det samme samfund. Somme tider er det låneord (ord der er overtaget fra andre sprog, f.eks. *joke* og *juice* på dansk). Andre gange begynder man at udtale ord lidt anderledes når man også kender til andre sprog. Måden man udtaler det danske *r* på, har faktisk ændret sig fra et tungespids-*r* til et bagtunge-*r* under fransk og nedertysk påvirkning. Somme tider ser man også at sprog ændrer sig mere radikalt. Det er det sidste jeg vil fokusere på. Tre ekstreme resultater af sprogkontakt er pidginsprog, kreolsprog og sammenflettede sprog.

Pidginsprog kan opstå når grupper der ikke har et fælles sprog, er nødt til at kommunikere indbyrdes. Kreolsprog og sammenflettede sprog er forbundet med nydannede etniske grupper og kan i modsætning til pidginsprog være modersmål. *Kreolsprog* har få bøjningsendelser og en meget simpel grammatik. I et *sammenflettet sprog* kommer ordene fra ét sprog og grammatikken fra et andet sprog.

Pidginsprog

Pidginsprog er nye sprog der kan opstå når to grupper har behov for at kommunikere jævnligt uden at have et fælles sprog til rådighed. Begge parter simplificerer deres sprog og prøver at gætte hvad de andre kan forstå. Så opstår der en slags kompromis mellem de to sprog. Det går meget videre end feriefransk: et pidginsprog har stabiliseret sig med egne normer, og man kan være god eller dårlig til at tale pidgin.

Et eksempel på et pidginsprog er *russenorsk*, som er blevet brugt gennem to århundreder af russiske landmænd og norske sømænd når de handlede. Det forsvandt omkring den første verdenskrig. I eksemplet nedenfor findes et engelsk ord, *you*, et par norske ord, *snakke* og *vil*, samt nogle forenkledede russiske ord: *strasvi* 'goddag', fra russisk *Zdrawstwujte*, *kak* 'hvad', *moja/tvoja* 'min/din', der også bruges i russenorsk for 'jeg/du' og 'mig/dig'. Ordet på kan være både russisk og norsk.

Strasvi!
'Goddag!'

Kak you snakka?
'Hvad du siger?'

Moja vil snakka på tvoja.
'Jeg vil tale med dig.'

I et pidginsprog forsvinder alle endelser som regel, grammatikken er simplificere-

ret, og ordforråd begrænset. Der er, så vidt man ved, ingen danske pidginsprog, men der har til gengæld været norske og svenske pidgins og et generelt skandinavisk pidgin. Russenorsk er allerede nævnt. *Borgarmålet* var et svensk pidgin brugt mellem samer og svenskere i 1700-tallet. *Fåskrúðsfjörðfransk* var et simplificeret skandinavisk brugt blandt islandske og franske/flamske sømænd i 1900-tallet.

Oftest kommer et pidginsprogs ordforråd fra ét sprog – det økonomisk eller geografisk dominante sprog. Men når de sociale forhold er mere lige, kan der være ord fra flere sprog – som i russenorsk, der bruger ord fra både norsk og russisk. I *Borgarmålet* var svenskerne den dominante part. Alle ord er svenske:

Du stick uti mäg din skin, så ja sätt uti däg min brännvin.
Din skind, så jeg sætte ud dig min brændevin
'Giv mig dit skind, så giver jeg dig min brændevin.'

Den Lapman kast sin renost bak i den borgar.
Sin rensdyrost tilbage i den borger.
'Samen giver rensdyrost i bytte til svenskeren.'

I Island i 1800-tallet kunne islændinge og nederlandsk-talende sømænd fra Frankrig tale sådan her med hinanden

Islænding: Sælir nú, Flandermann.
Gladelig nu, flamskmand.
'Goddag, flamlænder.'

Flamlænder: Sælir nú, sælir nu,
Islandsmann.
Gladelig nu, gladelig nu,

Islandsmænd.
'Goddag, goddag,
islænding.'

Islænding: Jú haber runet på den langi?
Du har hvilet på den land?
'Har du sovet i land?'

Flamlænder: Jú, jú, mi vildir ikke blive po den kog.
Jo, jo, mig ville ikke blive på den skib.
'Ja, ja, jeg ville ikke blive på skibet.'

Kreolsprog

Når sporadiske kontakter bliver mere intime, kan pidginsprog blive til kreolsprog. Det kan for eksempel ske fordi man flytter fra landsbyerne, hvor man kun talte pidgin med fremmede, til storbyerne, hvor mennesker med forskellige førstesprog har pidginsproget som fællessprog. Sådanne sociale udviklinger fører også til ændringer i sproget. Kreolsprog viser nogle væsentlige forskelle i forhold til pidginsprog, og pidginsprog er per definition ikke modersmål. Tok Pisin ('Talk Pidgin') på New Guinea er et eksempel på et pidgin der blev et modersmål og et officielt sprog:

Mipela makim pig olsem. Em go kisi im.
Ol i ron i go.
Mig-ven lave-ham gris alle-samme. Ham gå fange ham. Alle han løbe han gå.
'Vi imiterede (vild)svin. Han gik ud for at fange dem. De løb alle sammen væk.'

Ordene i dette eksempel kommer fra engelsk: *Me-fellow make-him pig all-same. Him go catch him. All he run he go.* Det er typisk at et kreolsprogs ordforråd er genkendeligt, for eksempel fra engelsk,

fransk, nederlandsk, portugisisk, spansk eller arabisk, mens grammatikken er helt omstruktureret.

Kreolsprog viser nogle grammatiske overensstemmelser med hinanden, uanset om de tales i Indien, Vestindien, Afrika, Sydamerika eller Filippinerne, og uanset hvilke sprog de er baseret på. Nogle sprogvidenskabsfolk har prøvet at forklare det med at kreolsprogs grammatik er skabt af børn på basis af et medfødt "bioprogram". Det er noget kreolister stadig debatterer om. I hvert fald påvirker lokale sprog og forfædrenes sprog også kreolsprogenes struktur.

Her et eksempel fra det engelsk-baserede kreolsprog Sranan fra Suriname:

Mi waka langalanga de jeside.
'Jeg gik nogle gange forbi der i går.'

Ordene kommer fra engelsk: *me walk along-along there yesterday*, men grammatikken er klart nyskabt, påvirket også af afrikanske sprog som i fordoblingen *langa-langa*.

Der findes intet dansk-baseret kreolsprog, men den første publicerede grammatik for et kreolsprog var skrevet på dansk af en trediegenerations indvandrer fra Danmark der talte både dansk og kreolsk i Dansk Vestindien. Han hed J.M. Mogens og udgav allerede i 1770 en grammatik for kreolsk nederlandsk med sætninger som dette ord-sprog:

Kuj sji horn noit sal ben swar for him drag.
Ko sin(e) horn aldrig skal er tung for den bære.

'Een kos horn er aldrig tunge at bære for ham.'

(På nederlandsk: 'En hoorn zal voor een koe nooit zwaar om te dragen zijn.')

Kreols har flere forskelle mellem nederlandsk og kreolsk her. Der er blandt andet ingen ubestemt artikel, intet køn og ingen bøjning, og infinitivmarkøren *te 'at'* bruges heller ikke. Formen *ben 'er'*, som i nederlandsk kun bruges til første person, bruges til alle personer i kreolsk.

Sammenflettede sprog

Til sidst skal nævnes forholdene hos nyopståede etniske grupper som oplever deres identitet som blandet. De taler ofte et *sammenflettet sprog*. I første generationen talte deres far et sprog der var helt anderledes end deres mors. Vi kender for eksempel til *peranakan* i Indonesien, *baba* i Malaysia og *basters* i Sydafrika. Disse sprog er opstået som en blanding af moderens grammatik og faderens ordforråd.

Her et eksempel fra *petjo-folket*, som nedstammer fra nederlandske fædre og indonesiske mødre. Syntaksen og endelserne (sat med *kursiv*) er fra malajisk/indonesisk, mens ordforrådet er nederlandsk:

Water-nya op, kraan-nya di-draai-t.
Vand-et slut, vandhane-n lukke-s.
'Når der ikke er mere vand, så er vandhanen lukket.'

Der findes omkring 25 kendte/dokumenterede sprog der blander to sprog sammen på den måde. Også i Danmark taltes sådan et sprog indtil for nylig blandt såkaldte rejsende som var kom-

met fra Tyskland. De stammede fra romaer (sigøjnere) og rejste rundt med deres familier for at tilbyde folk på landet forskellige tjenester. Ordforrådet i deres sprog er romani, men grammatikken tysk:

Du rova-s sa djēs.

'Du græder hele dagen/hver dag.'

Ordene *rov-* 'at græde', *sa* 'hel', *divēs/djēs* 'dag' er romani. *Du* og endelsen *-s* er fra tysk, jf. standardtysk *du kom-st*.

Kodeveksling og sprogblending

Pidginsprog og (især) kreolsprog og sammenflettede sprog er sprog med faste strukturelle normer. Der er også børn, især i teenagealderen, der blander sprog spontant. Mange danske og nydanske, yngre og emigrerede danskere, beriger deres sprog med fx engelske ord. Det kaldes kodeveksling eller spontan sprogblending. Kodeveksling har ingen faste mønstre og er derfor ikke stabil, mens pidginsprog, kreolsprog og sammenflettede sprog er krystalliserede sprogformer.

Kodeveksling er et helt almindeligt fænomen, men fører kun meget sjældent til stabile nye sprog. I Australien findes der dog nogle grupper aboriginere der kun kan tale deres sprog blandet med engelske ord og strukturer, fordi deres forældres generation altid talte sådan.

Kodeveksling finder sted i næsten alle tosprogede grupper i Danmark. Men kunne der også opstå pidginsprog, kreolsprog eller sammenflettede sprog blandt dem? Det er faktisk usandsynligt. De sociale omstændigheder er ikke som i de tilfælde hvor der opstod blandingsprog: Man har allerede et fælles sprog i

Danmark (altså ingen pidgin), og der er ingen ny identitet eller social løsrivelse som ville inspirere til et helt nyt sprog.

Kunne der alligevel opstå et blandingsprog i mindre grupper, fx tosprogede familier? Det kan man ikke udelukke. Hvis der for eksempel kommer en hel masse små drenge og piger med australsk mor og dansk far, og hvis der er så mange af dem, at de ikke bliver accepteret som australske eller danske, så de kun finder deres partnere inden for deres egen dansk-australske gruppe, så kunne det ske at disse børn kom til at tale med deres fars ordforråd og deres mors grammatiske system – eller omvendt:

Jeg wish at play med mine friend-er.
I **ønsk to leg with my kammerat-s.**
'Jeg vil gerne lege med mine venner.'

De nævnte sammenflettede sprog er mærkelige, måske lige så mærkelige som de er sjældne. Frederik og Marys søn vokser op som tosproget, med engelsk og dansk. Men der er ingen blandet gruppe han bliver en del af. Så det bliver uden blandingsprog.

Peter Bakker (f. 1959)

Lektor ved Afdeling for Lingvistik,
Århus Universitet

Læs mere om blandingsprog

Peter Bakker: "A Language of our Own". *The Genesis of Michif - the Mixed Cree-French language of the Canadian Métis*. New York: Oxford University Press, 1997.

Donald Winford: *Contact Linguistics*. Oxford: Blackwell, 2003.

Undskyld!

"Især i havnebyen Bristol, der var en af de vigtigste havne for udskibning af slaver, gik bølgerne højt under en hel uges diskussioner om, hvorvidt byen skal sige undskyld for den slavehandel, der var så indbringende for byen."

Sådan kunne man den 20. maj i år læse i dagbladet Politiken med en ny og udbredt brug af *undskyld*, nemlig om politiske ugeringer af forskellig art. Japanerne *undskylder* deres grusomheder under krigen, og det hvide Australien siger *undskyld* for sin umenneskelige behandling af landets urbefolkning. "Clinton *undskylder* USAs medskyld i grusomheder. Som den første amerikanske præsident har Clinton sagt *undskyld* for USAs støtte til et højreorienteret styre i Centralamerika", stod der for nogle år siden i Politiken. Det næste bliver vel at der forlanges *undskyldning* fra Danmark for vikingernes hærgen rundt om i Europa.

Ordene *undskyld* og *sige undskyld* bruger vi om småting i hverdagen, som vi har været uheldige med: "Hovsa, det må du meget *undskyld*!", siger man når man er kommet til at træde én over tærne eller har væltet en kaffekop. Eller vi siger *undskyld* når vi er i færd med at gøre ulejlighed: "Undskyld, vil du ikke lige holde døren for mig et øjeblik?" Og et *undskyld* er et dagligdags krav til børn for let tilgivelige forseelser og forsømmelser.

Men altså altid om småting i hverdagen.

Det virker derfor sært bagatelliserende at bruge *undskyld* om fejl-

bardementer, folkemord og despotisk adfærd. "Ja, vi kom desværre til at sprænge en bus med femogfyre skolebørn i luften. Det må I altså meget *undskyld*!" Eller når mellemøstlige lande og riger via tolke og pressemeddelelser forlanger *undskyldning* af vores presse og statsminister for dødelig krænkelse af hellig lov og skik.

Men der er muligvis ikke nogen god løsning. Heller ikke *bede om tilgivelse* eller tilsvarende eksplicitte udtryk. At erkende sin skyld og stå ved sit ansvar er ikke altid forbundet med at man forventer og beder om tilgivelse og tilbyder forsoning med den krænkede part. *Beklage* lyder næsten lige så hverdagsagtigt som *undskyld* - også når man *beklager dybt*.

Selve sproghandlingen: at sige *undskyld* eller *beklager*... regnes ganske vist for en meddelelse om at man erkender og anerkender egen skyld, men der er nogle begrænsende forestillinger om hvor grove fejltrin og overgreb kan være for at kunne forventes slettet med et *undskyld*. Har man som bilist gjort sig skyldig i drab eller lemlestelse af en anden trafikant, vil *undskyld* eller *jeg beklager* være mere end pinligt eller ligefrem umenneskeligt. Hvad siger man så?

Vi mangler et ord som med rimelighed matcher den menneskelige ondskab, nedrighed eller i det mindste den - oprigtige eller forstillede - erkendelse af et fejltrin.

Erik Hansen (f. 1931)
professor emeritus i dansk sprog